

การแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา*

The Solutions of the Family's Violence in Buddhist Scripture

แม่ชีวงเพชร คงจันทร์**

MaecheeWongphet Kongjan

ดร. อธิเทพ ผาธา***

Dr.Athitheb Phatha

บทคัดย่อ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องครอบครัวและความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาเอกสารจากตำรา และหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับประเด็นที่ดำเนินการศึกษาวิจัยเพื่อหาคำตอบจากการทำวิจัย

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า วิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวมี 2 วิธี คือ 1) วิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวทางด้านร่างกายและจิตใจ ได้แก่ ประพฤติตนอยู่ในศีล ประพฤติตนอยู่ในธรรม และการพัฒนาจิตโดยวิธีคิดแบบพุทธธรรม 2) วิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวทางด้านโครงสร้างทางสังคมมี 3 อย่าง คือ ทางด้านสังคม ได้แก่ มีความรับผิดชอบต่อครอบครัว มีความรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่ และการเสวนากับคนดี ทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ เว้นจาก

* บทความจากการวิจัยเรื่อง “การแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

** นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

*** คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มิฉาอาชีวะ และการดำเนินชีวิตอันเป็นเหตุให้เสียทรัพย์ ดำเนินชีวิตโดยสุจริตและปัญญา หลักการแสวงหาทรัพย์ และหลักการใช้จ่ายทรัพย์ และทางด้านการศึกษา ได้แก่ การปรับความรู้ความเข้าใจให้ตรงกัน การฝึกฝนพัฒนาตนเอง ซึ่งผลจากการแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวมี 2 อย่าง คือ 1) ผลที่เกิดต่อตนเอง ทำให้ประสบความสำเร็จทั้งโลกนี้และโลกหน้า มีความเป็นอยู่โดยปราศจากเวรภัยและเป็นเหตุแห่งการบรรลุมรรคผลนิพพานในชาติปัจจุบัน 2) ทำให้เกิดความเสมอภาคทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการศึกษา

คำสำคัญ : ความรุนแรง, ครอบครัว, คัมภีร์พระพุทธศาสนา

Abstract

The research aims are 1) to study the concept of family and domestic violence that appears in the Buddhist scriptures 2) to study how to solve the problem of violence in the family, which appeared in Buddhist scriptures. This research is qualitative research by studying documents from the textbooks and other books relating to issues associated with the complete study to find out the answer from this research.

From the research, it is found that the methods for solving the problems of violence in family, namely:- 1) The method of solving the problem of violence in the family both on bodily and mental sides. It is the way to behave oneself to be in the precepts and the Dhammas and to develop one's mind with the method of thinking in the type of Buddhadhamma. 2) The methods solving the problem of cruelty in the family in the social structure are 3, as follow :- (1) On the social side, it is the responsibility for the family, the roles and the duties. (2) On the economic side, it is the refraining from the wrong occupation, and the leading of the life which causes one to lose the money towered one should carry out one's life honestly and with wisdom and with the principle of saving for and spending the money. (3) On the side of education, it is to improve the knowledge, and to develop oneself. They are two results of the solution of the problems of the family violence, they are (1) the result arising to oneself which causes oneself to be happy and progressive both in this world in

the next world. Thus, one can live happily without enmity and can attain the Path, the Fruit and Nibbana in the present life, (2) The solution of this problem causes to arise the equality, in society, economics and education.

Keyword : Family Violence Buddhist Scripture

1. บทนำ

ครอบครัวจัดเป็นสถาบันเก่าแก่ที่สุดสถาบันหนึ่งของสังคมมนุษย์ ทุกสังคมย่อมให้การสนับสนุนสถาบันครอบครัวในลักษณะใดลักษณะหนึ่งโดยสร้างสถาบันครอบครัวขึ้นเพื่อให้ทำหน้าที่สำคัญหลายประการ ดังนั้น สังคมจึงวางหลักเกณฑ์และวิธีการเกี่ยวกับครอบครัวไว้มากส่วน โครงสร้างของครอบครัวในสังคมแต่ละแห่งอาจแตกต่างกันมาก โดยวางกฎเกณฑ์และระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับครอบครัวไว้อย่างแน่นอนหนา ทั้งศาสนาสำคัญของโลกก็ยอมรับความสำคัญของครอบครัว เพราะคำสอนของศาสนาเหล่านั้นมักส่งเสริมให้มีความเชื่อมั่นในสถาบันครอบครัว หรือแม้แต่กฎหมายของประเทศต่างๆ ทั่วโลกยังวางกฎเกณฑ์ไว้ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวกับครอบครัวไว้เช่นเดียวกัน (ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, 2519 : 3) ดังกล่าวมานี้แสดงให้เห็นความสำคัญของครอบครัวเพราะนอกจากจะเป็นหน่วยหนึ่งของสังคมแล้วยังหมายถึงสถาบันหลักที่คงทนที่สุดสถาบันหนึ่งในสังคมมนุษย์อีกด้วย

ทางด้านสังคมวิทยา นักวิชาการสาขานี้ถือว่า ครอบครัวเป็นหน่วยของสังคมที่เล็กที่สุด และมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของหน่วยอย่างแน่นแฟ้นที่สุด ครอบครัวเป็นหน่วยของเครือญาติซึ่งเริ่มต้นด้วย ชายหญิงหนึ่งตกลงกันว่าจะตั้งหน่วยใหม่ขึ้นในสังคม ชายหญิงคู่นี้ต้องดำเนินการให้ถูกต้องตามประเพณีหรือตามกฎหมายของบ้านเมือง เมื่อผ่านพิธีการที่สังคมยอมรับแล้ว สังคมย่อมเคารพและสนับสนุนหน่วยสังคมที่ตั้งขึ้นใหม่ บุคคลทั้งสองที่ประกอบกันเป็นหน่วยสังคมขนาดเล็กนี้มีความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น และมีความรับผิดชอบต่อกันหลายอย่างในขณะเดียวกันบุคคลอื่นจะล่วงล้ำในสิทธิและหน้าที่ของคนทั้งสองที่มีต่อกันไม่ได้ สิทธิที่สำคัญที่สุดได้แก่สิทธิในทางเพศซึ่งสามีและภรรยาคู่นี้มีต่อกัน ชายอื่นจะล่วงล้ำไปสร้างความสัมพันธ์ทางเพศกับหญิงที่แต่งงานแล้วไม่ได้ และหญิงอื่นจะละเมิดสิทธิของคู่สมรสในทางเพศไม่ได้เช่นเดียวกัน ถ้ามองในแง่นี้จะเห็นได้ว่าการเริ่มต้นของครอบครัวทำให้บุคคลสองคนมีสิทธิและความรับผิดชอบซึ่งสังคมยอมรับอย่างมั่นคง (ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, 2519 : 4) จากแนวความคิดของนักสังคมวิทยาแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นฉันทสามิภรรยานั้นเป็นสิ่งที่ชายอื่นหรือหญิงอื่นที่ไม่ใช่สามีภรรยาของตนเองจะละเมิดมิได้ เพราะเมื่อละเมิดแล้วจะทำให้เกิดปัญหาหรือความรุนแรงตามมานั่นเอง

ทางด้านศาสนาโดยเฉพาะในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น จากการศึกษาพบว่า เหตุการณ์ความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีปรากฏให้เห็นอยู่หลายกรณีด้วยกัน เช่น กรณีครอบครัวพระเจ้าอุเทน (ขุททกนิกาย ธรรมบท อรรถกถาภาษาบาลี, ภาค 2 : 1-63) ซึ่งเป็นกรณีความรุนแรงในครอบครัวอันเกิดขึ้นจากคู่กรณี คือ พระนางมาคันติยากับพระนางสามาวัตีทำร้ายร่างกายจนถึงแก่ความตายจนเป็นเหตุให้พระเจ้าอุเทนจำต้องสังหารพระนางมาคันติยาอย่างทารุณ กรณีพราหมณ์ภรรยาชโศตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15 ข้อ 188 : 263-265) ซึ่งเป็นกรณีอันเกิดขึ้นจากบริบททางสังคม คติความเชื่อ ค่านิยม โดยเฉพาะค่านิยมในเรื่องความแตกต่างระหว่างบทบาทชายและหญิง เนื่องด้วยบริบทสังคมให้ความสำคัญบทบาทของชายในการเป็นผู้นำ ผู้มีอำนาจในครอบครัว หรือกรณีนางกุนทลเกสี (ขุททกนิกาย ธรรมบท อรรถกถาภาษาบาลี, ภาค 4 : 98-106) ที่ถูกสามีสุดที่รักซึ่งอดีตเคยเป็นโจรได้ลงนางไปฆ่าที่เขาทิ้งโจรเพื่อเอาสมบัติ เป็นเหตุให้นางต้องกระทำการฆ่าสามีอันเนื่องด้วยเหตุอันสุดวิสัยทั้งนี้เพื่อเป็นการปกป้องตนเองจัดเป็นสาเหตุญาณสัตว์ในการเอาตัวรอดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้กรณีเรื่อง นางยักขิณี (ขุททกนิกาย ธรรมบท อรรถกถาภาษาบาลี, ภาค 1 : 42-49) ซึ่งในอดีตชาติเป็นภรรยาหลงและภรรยาน้อยของครอบครัวหนึ่งโดยการได้มาซึ่งภรรยาน้อยนั้นเกิดจากความต้องการมีบุตรไว้สืบสกุล โดยภรรยาหลงเป็นผู้จัดหาภรรยาให้สามีเองเพราะภรรยาหลงไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้และคิดว่าถ้านางเป็นผู้จัดหาผู้หญิงมาเป็นภรรยาให้กับสามีเองดีกว่าให้สามีเป็นผู้จัดหา เพื่อนบ้านคัดค้านวิธีการของนางแต่นางก็ไม่เชื่อปรากฏว่าเมื่อภรรยาน้อยตั้งครรภ์ความรู้สึกหวงทรัพย์สินได้บังเกิดขึ้นกับนางเกรงกลัวทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดจะตกเป็นของภรรยาน้อยเพราะมีบุตรด้วยกัน ทำให้นางเริ่มคิดการชั่วทำลายครรภ์เพื่อให้ภรรยาน้อยแท้งลูกถึง 3 ครั้งแต่ครั้งสุดท้ายนี้เองเป็นผลทำให้ภรรยาน้อยถึงแก่ความตายและได้ตั้งจิตอธิษฐานผูกเวรที่จะตามเบียดเบียนซึ่งกันและกัน

จากกรณีตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าบ่อเกิดของความรุนแรงในครอบครัวมีสาเหตุหลายประการ เช่น การเมืองการปกครองของคนสมัยนั้น คติความเชื่อและวัฒนธรรมทางสังคมให้ความสำคัญกับผู้ชายเป็นใหญ่ ความโลภ ความอิจฉาริษยากลัวคนอื่นจะได้ดีกว่าตนเอง หรือเรื่องกฎแห่งกรรม เป็นต้น โดยลักษณะของความรุนแรงมีผลกระทบทั้งร่างกายและจิตใจทั้งปัจจุบันภพและสัมปรายภพของคู่กรณี ซึ่งความรุนแรงในครอบครัวที่เกิดขึ้นนี้เองพระพุทธองค์ได้ทรงชี้แนวทางแก้ไข เช่น หลักการคลายอุปทานเพื่อลดแรงผูกเวรอาฆาตพยาบาท ด้วยพุทธพจน์ที่ว่า “เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร ทหารงับด้วยการจองเวรไม่ ธรรมนี้เป็นธรรมเก่า” (ขุททกนิกาย ธรรมบท อรรถกถาภาษาบาลี, ภาค 1 : 46) หรือหลักเรื่องการรักษาศีล 5 ซึ่งเป็นหลักการรับผิดชอบสากลที่สอนให้มนุษย์รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา จัดเป็นหลักของการไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน อันเป็นหลักการรับผิดชอบสากล เพราะการรักษาศีล 5 เป็นวิธีการแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัวได้ประการหนึ่งและยังเป็นมหาทานอันยิ่งใหญ่อีกด้วย

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงแนวคิดเรื่องครอบครัวและความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและศึกษาวิเคราะห์วิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาว่า ทางด้านศาสนานั้นโดยเฉพาะในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ความรุนแรงในครอบครัวมีป่อเกิด ประเภท สาเหตุ ผลที่ได้รับ และวิธีแก้ปัญหาความรุนแรงอย่างไรบ้างเพื่อเป็นแนวทางป้องกันและแก้ไขปัญหายั่งยืน

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องครอบครัวและความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

2.2 เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

3. วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีวิธีดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

3.1 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา

3.2 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ โดยรวบรวมข้อมูลจาก หนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์ วิทยุ เว็บไซต์ต่างๆ และงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องนี้

3.3 ศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบปัญหาการวิจัย

3.4 สรุป นำเสนอผลการวิจัย

4. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

4.1 ทำให้ทราบถึงแนวคิดเรื่องครอบครัวและความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

4.2 ทำให้ทราบถึงวิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

5. สรุปผลการวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องครอบครัวและความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และวิเคราะห์วิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา ผลการศึกษาได้ข้อสรุปว่า

5.1 แนวความคิดเรื่องครอบครัวและความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พบว่า การสร้างครอบครัวมีอยู่ 2 ช่วง คือ

1) จุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวในยุคแรกของมนุษย์นั้นเกิดจากความใกล้ชิดแล้วนำไปสู่ความพึงพอใจในทางกามารมณ์ต่อมาก่อให้เกิดการสร้างครอบครัวขึ้นตามลำดับ เมื่อมนุษย์สร้างครอบครัวและให้กำเนิดสมาชิกในครอบครัวหลายๆ ครอบครัวขยายใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ จากสังคมเล็กๆ ก็กลายเป็นสังคมใหญ่ขึ้นเติบโตมากยิ่งขึ้น ต่อมาก็เกิดการพัฒนาการขึ้นอีกระดับหนึ่ง กล่าวคือ มีการสร้างกรอบประเพณีวัฒนธรรมในสังคมขึ้นเพื่อควบคุมสมาชิกในครอบครัวให้อยู่ในแนวเดียวกันโดยมีแนวร่วมและเงื่อนไขที่สมาชิกทุกคนในสังคมต่างก็ยอมรับและคล้อยตาม และบางครั้งจากการสร้างเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละสังคมก็เป็นที่มาของความรักความใกล้ชิดให้เกิดขึ้น นอกจากนี้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมนับได้ว่า เป็นประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งในสังคมที่เป็นตัวกำหนดให้ชายหญิงจำเป็นต้องเลือกปฏิบัติเพื่อการสร้างครอบครัว ถึงแม้ว่าบางกรณีชายหญิงบางคู่ไม่ปรารถนาจะแต่งงานก็ตาม แต่ด้วยบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่กำหนดให้ต้องปฏิบัติ เช่น สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้นแนวความคิดความเชื่อของคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลเป็นอย่างมากในการกำหนดให้หญิงชายจะต้องมีครอบครัว ดังปรากฏในคัมภีร์พุทธสอตนยกะอุปนิษัทที่ได้บัญญัติให้บุรุษต้องแต่งงานและให้กำเนิดลูกจึงจะเป็นบุรุษที่สมบูรณ์ซึ่งสอดคล้องกับข้อความที่ว่า “บุรุษเป็นเพียงครึ่งหนึ่งยังไม่สมบูรณ์ จนกว่าจะได้รวมเข้ากับภรรยาและให้กำเนิดลูก” (สุวิมล ประกอบไวยทยกิจ, 2521 : 26) และพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมก็มีส่วนหนึ่งเหมือนกันในการกำหนดให้หญิงชายต้องแต่งงาน ดังข้อความที่ว่า “เมื่อบุตรถึงวัยอันสมควรบิดามารดาหาคู่ครองที่เหมาะสมให้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 198-204 : 202-206) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การหาคู่ครองให้กับบุตรนั้นเป็นประเพณีนิยมที่บิดามารดาจะต้องปฏิบัติเมื่อเห็นควรว่า บุตรของตนเองถึงวัยที่จะต้องแต่งงานมีครอบครัว

2) การสร้างครอบครัวเกิดจากรักและความใกล้ชิดด้วยอำนาจเกากรรมที่เคยเป็นสามีภรรยาและกรรมใหม่ในปัจจุบันที่เกิดจากความใกล้ชิดความเห็นอกเห็นใจและบริบททางสังคม ได้แก่ ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดให้หญิงชายต้องแต่งงานเพื่อให้กำเนิดบุตร

ชาย นอกจากนี้ยังสาเหตุมาจากแรงขับทางเพศและแรงขับของฮอว์โมนทางเพศโดยมีกามราคะหรือกามารมณ์ซึ่งเปรียบเหมือนเปลือกตมเป็นตัวกระตุ้นโดยอารมณ์อายตนะภายในและภายนอกเป็นตัวเชื่อมต่อการรับรู้อารมณ์ทั้งภายในและภายนอกของชีวิต โดยปัจจัยดังกล่าวมานี้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1) ปัจจัยภายใน ก็คือ กิเลส โดยเฉพาะในที่นี้ตัวสำคัญก็คือ ความกำหนัด ราคะ หรือกามราคะหรือกามารมณ์นั่นเอง จัดเป็นพลังงานหรือแรงขับเคลื่อนภายในซึ่งพร้อมที่จะเคลื่อนไหวเมื่อเหตุปัจจัยภายนอกมีพร้อม โดยความรักที่เกิดจากแรงขับจากปัจจัยภายในนี้มี “ความเกี่ยวข้อง กับแรงขับจากจิตสำนึกซึ่งสามารถควบคุมแรงปรารถนาทางเพศ” (Robert K. Kelly, 1974 : 214) ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ความรักเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย 2 อย่างคือ ด้วยการอยู่ร่วมกันแต่ชาติปางก่อนและด้วยการเกื้อกูลกันในชาติปัจจุบัน เหมือนดอกอุบลเกิดขึ้นในน้ำอันเกิดแต่เปือกตม” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 27 ข้อ 174 : 111) ดังนั้นทำให้มองได้ว่า เหตุปัจจัยภายในคือ กิเลสหรือกามราคะนั่นเองเป็นปัจจัยที่เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความรักความต้องการทางเพศซึ่งเปรียบเหมือนเปลือกตม โดยอาศัยน้ำซึ่งเปรียบเหมือนแรงขับทางเพศทำให้มนุษย์มีความต้องการการตอบสนองทางเพศโดยเข้าใจว่า นั่นคือความรักซึ่งเป็นความรักที่ต้องการการตอบสนองหรือความรักที่ต้องการที่จะมีเพศสัมพันธ์ด้วย ซึ่ง สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “ความรักระหว่างเพศหรือความรักทางเพศซึ่งมีลักษณะสำคัญคือความต้องการหาความสุขให้แก่ตนเอง หมายความว่าที่รักเขานั้นก็เพื่อเอาเขามาเป็นเครื่องบำเรอความสุขแก่ตน ต้องการเอาความสุขเพื่อตนเอง” (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตฺโต, 2547 : 15)

(2) ปัจจัยภายนอก ก็คือ การได้อยู่ใกล้ชิดกันอันเนื่องมาจากการทำงานอยู่ใกล้ชิดกันหรือการได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งเป็นเหตุให้มีความสนิทสนม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ความรักอันเกิดจากเหตุเกื้อกูลในภพปัจจุบัน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 27 ข้อ 174 : 111) ซึ่งความรักที่มีผลมาจากความใกล้ชิดนี้เป็นความรักที่เกิดจากการผสมกันของแรงขับทางเพศและฮอว์โมนทางเพศ ทำให้ความรักหิวหาวเร้าใจ เพราะมีความปรารถนาทางเพศร่วมด้วย เป็นความรักที่เกิดขึ้นได้ง่าย ถ้าถูกตาถูกใจและเปลี่ยนแปลงได้ง่ายไม่มีเหตุผล รักแล้วอยากเป็นเจ้าของ อยากเก็บเอาไว้กับตัว เมื่อได้มาก็หวงแหนเมื่อจากไปก็โหยหา (วิทยา นาควัชระ, 2548 : 13-14) และปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะมีเพศสัมพันธ์ด้วย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “หญิงเพ่งดูชาย และชายก็เพ่งดูหญิงนานเกินไป เมื่อชนทั้ง 2 เพศ ต่างเพ่งดูกันและกันนานเกินไป ก็เกิดความกำหนัดขึ้น ความเร้าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกายเพราะความเร้าร้อนเป็นปัจจัย ชนเหล่านั้นจึงได้เสพเมถุนธรรม” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 120-129 : 89-96)

กล่าวโดยสรุป จุดเริ่มต้นการสร้างครอบครัวในทัศนะมนุษย์ทุกๆ ไปมียู่ด้วยกัน 2 อย่าง คือ บริบททางสังคมและวัฒนธรรมและความรักความใกล้ชิด โดยจุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวด้านบริบททางสังคมและวัฒนธรรมนั้นเป็นการสร้างครอบครัวอันเกิดจากแนวความคิดความเชื่อทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งมีคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์เป็นฐานความคิดความเชื่อดังกล่าวรองรับหรือเป็นตัวบิบบกดันให้หญิงชายต้องแต่งงานมีครอบครัวโดยทั้งคู่ต่างก็ยอมรับกฎระเบียบทางสังคมและวัฒนธรรมมาประพติดปฏิบัติดังกล่าวย่างไม่มีการต่อต้านและไม่มีเงื่อนไข ส่วนการสร้างครอบครัวอันเกิดจากรักความใกล้ชิด เกิดจากแรงขับทางเพศและแรงขับของฮอร์โมนทางเพศโดยมีกามราคะหรือกามารมณ์ซึ่งเปรียบเหมือนเปลือกตมเป็นตัวกระตุ้นโดยอารมณ์อายตนะภายในและภายนอกเป็นตัวเชื่อมต่อในการรับรู้ารมณ์ทั้งภายในและภายนอกของชีวิต

3) ความรุนแรงในครอบครัว

ส่วนความรุนแรงในครอบครัวที่เกิดขึ้นนั้นมีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ (1) ความรุนแรงทางด้านร่างกายและจิตใจ และ (2) ความรุนแรงทางด้านโครงสร้างทางสังคม สามารถอธิบายโดยสังเขปดังนี้

(1) ความรุนแรงทางด้านร่างกายและจิตใจ มีลักษณะต้องการที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ซึ่งเป็นความรุนแรงที่เป็นไปตามสัญชาตญาณการเอาตัวรอดของสัตว์ทุกชนิด กรณีตัวอย่างครอบครัวนางกุนทลเกสี เป็นต้น ส่วนความรุนแรงทางตรงที่กระทำต่อบุคคลจัดเป็นความรุนแรงที่เกิดจากอารมณ์หึงหวง หรือ อารมณ์โลภะ โดยแสดงออกหลายลักษณะ เช่น การฆ่า การทำร้ายร่างกายและจิตใจด้วยการกระทำทางกายและวาจาเป็นสำคัญ เช่น กรณีตัวอย่างครอบครัวนางยักษิณี เป็นต้น (ขุททกนิกาย ธรรมบท อรรถกถาภาษาบาลี, ภาค 1 : 42-49) เพราะมาจากสาเหตุความรักด้วยอำนาจตัณหาและความรักด้วยอำนาจของทิฐิซึ่งเป็นความรักที่มูลรากมาจากจากโมหะคือความไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงก่อให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นว่า นั่นของเรา นั่นคือตัวตนของเรา เราเป็นผู้เห็น เราเป็นผู้ถูกกระทำหรือเราเป็นผู้ถูกทอดทิ้ง โดยไม่ได้พิจารณาถึงข้อเท็จจริงว่า สิ่งดังกล่าวมานี้เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนไม่เที่ยงแท้ถาวร ด้วยเหตุนี้จึงนำมาซึ่งความรุนแรงที่พร้อมที่จะประทุออกมาจากกายและวาจา จากความรักที่อิงกามราคะด้วยอำนาจตัณหาและทิฐินั้นก็กลับกลายเป็นโทษะที่พร้อมที่จะทำร้ายคู่ปรับของตนเองตามแต่สถานการณ์จะเอื้ออำนวยเกิดขึ้น และเหตุปัจจัยทางด้านโทษะ ก็คือ การรู้ไม่เท่ากันอารมณ์ของตนเองโดยเฉพาะอารมณ์โทษะเพราะขาดสติหรือภูมิคุ้มกันทางอารมณ์ โดยพฤติกรรมที่แสดงออกนั้นจะมีทั้งทางกาย วาจาและจิตใจ เช่น ความโกรธแค้น ตระหนี่ ห่วงสมบัติ หรือความหงุดหงิดรำคาญใจ ความอิจฉาริษยานั้นมีโทษะเป็นตัวผลักดันและโมหะเป็นสมุฏฐาน ซึ่งผลที่ตามมาก็คือ การล่วงละเมิดกรรมมถ มีการกล่าววาจาเท็จ ส่อเสียด คำหยาบ เพ้อเจ้อ หรือทำร้ายร่างกาย ตั้งแต่บอบช้ำจนกระทั่งถึงแก่ชีวิต เช่น

กรณีตัวอย่างครอบครัวโฆสเกรซฐี เป็นต้น (อุททกนิทาย ธรรมบล อรรถกถาภาษาบาลี, ภาค 2 : 66-74)

(2) ความรุนแรงทางด้านโครงสร้างทางสังคม จัดเป็นความรุนแรงแบบแฝงเร้นหรือแบบไม่ต้องลงมือปฏิบัติการแต่อย่างใดแต่เป็นเพียงพื้นฐานและสนับสนุนความรุนแรงทางด้านร่างกายและจิตใจแบบลงไม้ลงมือ ทำให้ความรุนแรงในครอบครัวทางด้านร่างกายและจิตใจแก้ไขได้ยากขึ้นอีก ทั้งความรุนแรงในครอบครัวทางด้านโครงสร้างทางสังคมยังส่งผลเป็นความรุนแรงที่สัมพันธ์กับพฤติกรรมความรุนแรงทางกาย การใช้ความรุนแรงในครอบครัวอีกต่างหากด้วยเช่นเดียวกัน โดยเหตุปัจจัยทางด้านโครงสร้างทางสังคมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่นำมาซึ่งความรุนแรงในครอบครัว มีอยู่ด้วยกัน 2 ระบบ คือ ระบบปิตาธิปไตย และระบบวรรณะ ซึ่งตั้งข้อสังเกตได้จากกรณีตัวอย่างครอบครัวของพระเจ้าพิมพิสาร ที่เกิดจากการกระทำของพระโอรสของพระองค์เอง ด้วยวิธีต่างๆ มีสิ่งให้ทหารนำพระบิดาไปขังไว้ในคุกมืดบ้าง งดอาหารที่ละน้อยบ้าง งดการเยี่ยม งดการส่งเสบียงและเมื่อทราบว่าพระบิดายังไม่สิ้นพระชนม์ก็ยังไม่หยุดเพียงเท่านั้น ยังดำเนินการขั้นตอนต่อไป คือ ลงมือปฏิบัติการ ด้วยการสั่งให้ทหารก็ตรอยพระบาทพระบิดาของพระองค์เอง แล้วโรยด้วยเกลือซึ่งเป็นการกระทำอย่างเหี้ยมโหดทารุณทรมาณ โดยความรุนแรงในครอบครัวที่เกิดขึ้นระหว่างบิดาและบุตรนี้มีสมุฏฐานมาจากความโลภอยากได้ราชสมบัติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 7 ข้อ 339 : 185-186) หรือกรณีของพระเจ้าวิฑูทกะ ที่มีจุดเริ่มต้นจากบริบททางสังคมและระบบชาติพันธุ์ทำให้เกิดความรุนแรงภายในครอบครัวขึ้น นำไปสู่เหตุปัจจัยทางด้านร่างกายและจิตใจจนกระทั่งผลักดันอารมณ์โทสะในระดับเข้มข้นเกิดพฤติกรรมความรุนแรงทางกายและวาจาออกมา (อุททกนิทาย ธรรมบล อรรถกถาภาษาบาลี, ภาค 3 : 5-25) เป็นต้น

(3) ผลที่เกิดจากการกระทำความรุนแรงในครอบครัวมีอยู่ด้วยกัน 2 อย่าง คือ ผลที่เกิดขึ้นต่อตนเองและผลที่เกิดต่อระบบโครงสร้างทางสังคม ดังกล่าวมานี้ล้วนเป็นเหตุทำให้ลดคุณค่าความเป็นมนุษย์มีการปิดกั้นการทำความดีของตนเอง และบั่นทอนความสงบสุขของครอบครัวหรือบุคคลอื่นในครอบครัว และนำมาซึ่งการปิดกั้นทางการเจริญมรรคผลและนิพพาน โดยเฉพาะการกระทำอนันตริยกรรมมีการฆ่ามารดาบิดาเป็นต้นนั้นเป็นกรรมที่เข้าไปตรึงตรวนกุศลกรรมที่จะให้ผลในภพชาติปัจจุบัน และหลังจากละสังขารไปแล้วยังต้องเสวยวิบากกรรมในนรกภูมิอีกนานแสนนาน อีกทั้งผลกระทบต่อระบบโครงสร้างทางสังคมทำให้เกิดความไม่เสมอภาคทางสังคมและทำให้มีผลสะท้อนไปถึงระบบอื่นๆ เช่น ระบบการเมืองที่มีความรุนแรง เช่น กรณีครอบครัววิฑูทกะ เป็นต้น

5.2 วิธีแก้ปัญหามารยาทในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

การเข้าใจถึงปัญหาที่มีต่อความรุนแรงในครอบครัวและสาเหตุของปัญหามารยาทในครอบครัวถือว่าเป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่วิธีแก้ปัญหามารยาทในครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา เพราะแนวคิดในการแก้ปัญหาดังกล่าวนี้นี้ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป หากสามารถสังเคราะห์แนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมารวมเป็นแนวคิดหลักสำหรับแก้ปัญหาก็จะทำให้ทราบถึงแนวทางและเป้าหมายของการแก้ปัญหาย่างชัดเจนขึ้น โดยมีประเด็นที่จะทำการศึกษาอยู่ด้วยกัน 3 ประเด็น คือ (1) วิธีแก้ปัญหามารยาทในครอบครัวทางด้านร่างกายและจิตใจ (2) วิธีแก้ปัญหามารยาทในครอบครัวทางด้านโครงสร้างทางสังคม (3) ผลที่ได้รับจากการแก้ปัญหามารยาทในครอบครัว โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

1) การแก้ปัญหามารยาทในครอบครัวทางด้านร่างกายและจิตใจมี 3 วิธี คือ (1) ประพฤติตนอยู่ในศีลเพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาไม่ให้ล่วงละเมิดกรรมบถ ซึ่งเป็นวิธีแก้ปัญหามารยาทในครอบครัวเพื่อควบคุมความรุนแรงทางกายและวาจาจัดเป็นหลักประพฤติปฏิบัติขั้นต้นทางด้านจริยธรรมขั้นพื้นฐาน ที่ช่วยให้บุคคลอยู่ร่วมกันในครอบครัวอยู่อย่างปกติสุขไม่ความแตกแยกจัดเป็นความประพฤติที่แสดงถึงการให้ความปลอดภัยต่อสมาชิกทุกคนในครอบครัว สามารถเป็นแบบอย่างที่ดีตามแนวที่สังคมปรารถนา ดังที่พระไพศาล วิสาโล (2546 : 437-438) ได้นำเสนอไว้อย่างน่าสนใจว่า “ความประพฤติที่แสดงด้วยความเอื้ออาทรต่อกัน มีน้ำใจและไม่ละเมิดผู้อื่น ตระหนักถึงหน้าที่ที่พึงมีต่อสังคมและกระทำโดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม” ดังนั้น การรักษาศีล 5 นี้จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเริ่มต้นจากสมาชิกทุกคนในครอบครัวเป็นเบื้องต้นก่อนทั้งนี้เพราะเป็นหลักปฏิบัติที่ฝึกฝนให้สมาชิกทุกคนรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา และจัดเป็นความประพฤติที่ให้ความปลอดภัยแก่ทุกชีวิตในครอบครัว ทำให้สมาชิกในครอบครัวรู้สึกได้ถึงความปลอดภัย ไว้วางใจ เชื่อใจและยังจัดเป็นการฝึกฝนตนเองถึงการให้เกียรติและเคารพในสิทธิซึ่งกันและกัน และยังจัดเป็นกฎระเบียบหรือฐานที่หนักแน่นมั่นคงให้แก่ครอบครัว เพราะสิ่งดีงามทั้งหลายทั้งปวงมีศีลเป็นฐาน

ดังนั้น การรักษาศีลกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อสมาชิกทุกคนในครอบครัวเพราะเป็นการฝึกฝนพัฒนาตนเองเพื่อกำจัดกิเลสอย่างหยาบ มิให้ล่วงละเมิดออกมาทางกายและวาจา อีกทั้งเป็นการปลูกจิตสำนึกให้ตระหนักรู้จักการเอาใจเขามาใส่ใจเรา เคารพตนเองอย่างไรคนอื่นก็เหมือนกัน นอกจากนี้ยังเป็นการปูพื้นฐานความมั่นคงให้กับครอบครัว ทำให้ครอบครัวเกิดความอบอุ่น ปลอดภัย

2) ประพัตินอยู่ในธรรม เมื่อบุคคลประพัตินอยู่ในศีลดังกล่าวข้างต้นแล้วการประพัตินอยู่ในธรรมก็ย่อมเกิดขึ้นเอง เพราะฉะนั้นเมื่อก้าวโดยสภาวะธรรมการประพัตินอยู่ในศีลและการประพัตินอยู่ในธรรมจึงถือว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันระหว่างการประพัตินอยู่ในศีลและการประพัตินอยู่ในธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันโดยความเป็นเหตุเป็นผล และเพื่อเป็นการแสดงให้เห็นเด่นชัดขึ้นจึงขออุปมาเปรียบเทียบเหมือนกับ“เมล็ดพันธุ์ต้นไม้ม” เช่น เมล็ดพันธุ์มะม่วง เป็นต้น ที่มีเปลือกห่อหุ้มเมล็ดไว้ เปลือกมะม่วงก็คือ “ศีล 5” ซึ่งเป็นศีลสากลพื้นฐานของมนุษย์ต้นกับ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 129-130 : 95-96) ส่วนเมล็ดพันธุ์ข้างในก็คือ “พรหม” ซึ่งเป็นเมล็ดพันธุ์ดั้งเดิมของมนุษย์ที่เป็นโอปปาติกะกำเนิดและการเจริญเติบโตของเมล็ดมะม่วงก็เติบโตขึ้นอย่างองกาม ก็คือ การประพัตินอยู่ในศีลในธรรมของมนุษย์ ดังนั้น การประพัตินอยู่ในศีลจึงเป็นเหตุทำให้เมล็ดพันธุ์ของพรหมเจริญเติบโตขึ้น คือการเจริญในธรรมเกิดขึ้นโดยเริ่มต้นจากการเจริญพรหมวิหารธรรมเป็นเบื้องต้น ซึ่งผลแห่งการเจริญในธรรมนี้ก็สืบเนื่องมาจากการรักษาศีลข้อแรกได้ทำให้เกิดคุณธรรมในจิตใจ คือ ความเมตตา กรุณา และยังส่งผลทำให้สามารถรักษาศีลข้ออื่นๆ ให้เกิดขึ้นอีกด้วย หลังจากนั้นธรรมข้ออื่น เช่น ขรवासธรรม 4 สังคหวัตถุ 4 เป็นต้น ก็เจริญเติบโตตามมาโดยแตกยอดมาจากหลักพรหมวิหาร 4 ในแต่ละข้อซึ่งเป็นเมล็ดพันธุ์ที่อยู่ในข้างในเปลือกนั่นเอง

3) การพัฒนาจิตโดยวิธีคิดแบบพุทธธรรม การใช้วิธีคิดแบบพุทธธรรม ก็คือ การคิดพิจารณาชีวิตและโลกให้เห็นตามความเป็นจริง ซึ่งความเป็นจริงนี้เป็นกฎธรรมชาติที่จะต้องเป็นไปเองตามเหตุตามปัจจัย ผลเกิดจากเหตุ เหตุก่อให้เกิดผล เหตุอย่างใดก็ก่อให้เกิดผลอย่างนั้น หรือเหตุปัจจัยต่างๆทำให้เกิดผลขึ้นมา มนุษย์จะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม พุทธธรรม คือ ความเป็นจริงแห่งเหตุปัจจัยนี้ก็ทำงานของมันอยู่ตลอดเวลา แต่ถ้ามนุษย์ไม่รู้ ก็ไม่สามารถเอาประโยชน์จากมันได้ และถ้ามนุษย์ประพัตินปฏิบัติดำเนินชีวิตไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงนี้ ก็เกิดผลเสียแก่ตนเอง แต่ถ้ามนุษย์ปฏิบัติถูกต้องและดำเนินชีวิตด้วยความรู้เข้าใจกฎแห่งธรรมชาติ คือ เป็นความเป็นจริงอันนี้ ผลดีก็ได้แก่ตัวมนุษย์เอง (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต, 2539 : 14) ดังกรณีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการประพัตินปฏิบัติไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง ก็คือ ครอบครัวของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งถูกปลงพระชนม์โดยพระราชโอรสของพระองค์ผลของกรรมนี้ทำให้ต้องถูกทำลายล้างราชบัลลังก์ในที่สุด นี่ก็คือ ผลกรรมในปัจจุบันชาติที่เป็นทิวฐธัมมเวทนียกรรม แต่บางกรณีถึงแม้ว่าภรรยาหรือสามีประพัตินเป็นพ่อบ้านแม่บ้านที่ดีสักเพียงใด สามีหรือภรรยาบางคู่หรือบางครอบครัวก็ยังคงประสบกับความรุนแรงภายในครอบครัว อย่างนี้เรียกว่า เป็นกรรมในอดีตหรือกรรมเก่า ซึ่งเป็นกรรมเก่าที่ส่งผลมาให้ในภพชาติปัจจุบันจึงทำให้ได้สามีหรือภรรยาหรือ บุตรธิดาที่ต้องมาเป็นคู่เวรต่อกัน มาร่วมใช้ชีวิตครอบครัวเดียวกันลักษณะดังกล่าวมานี้เรียกว่า การคิดแบบหลักการใช้เหตุผล

ในการพิจารณาเพื่อพัฒนาจิตให้ยอมรับกับความจริงของชีวิตและโลกเพราะการเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์นั้นหาเบื้องต้นและเบื้องปลายที่สุดมิได้ ดังนั้น ในการใช้ชีวิตการครองเรือนนอกจากหลักธรรมดังกล่าวข้างต้นแล้ว สิ่งที่มีภรรยาจะต้องยึดถือไว้เป็นหลักธัมมานุสติก็คือ ความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลงที่จะต้องเกิดขึ้นในชีวิต โดยความเปลี่ยนแปลงมีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะคือ (1) การเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ หรือการเปลี่ยนแปลงตามบุญตามกรรมซึ่งอาจจะดีขึ้นหรือเลวลงก็ได้ (2) การเปลี่ยนแปลงที่เราควบคุมได้และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น การเปลี่ยนแปลงประเภทนี้เรียกว่า การเปลี่ยนแปลงอย่างมีแผน (ยุพา วงศ์ไทย, 2534 : 11)

การพัฒนาจิตโดยใช้วิธีคิดแบบพุทธธรรมนั้น จัดเป็นหนทางหนึ่งในการแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวทางด้านร่างกายและจิตใจเพราะเป็นการเตรียมความพร้อมในเรื่องสภาพจิตใจที่จะต้องยอมรับความเป็นจริงของชีวิต หรือความเป็นจริงของสรรพสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้น การเตรียมความพร้อมในเรื่องของวางจิตใจหรือตั้งจิตไว้ชอบว่า ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรเป็นสิ่งที่แน่นอน การเปลี่ยนแปลงสิ่งเดียวเท่านั้นคือ สิ่งที่ไม่แน่นอน ดังกล่าวมานี้จะทำให้สมาชิกในครอบครัวเข้าใจถึงหลักความเป็นจริงของชีวิต เมื่อประสบกับการเปลี่ยนแปลงจะได้ทันต่อสภาวะตามธรรมชาติซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องบังเกิดขึ้นทุกครอบครัว โดยอาจจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีหรือเลวลงก็ได้นั่นเป็นสิ่งที่ไม่สามารถคาดการณ์ล่วงหน้าได้ เพราะบางครอบครัวถึงแม้ว่าจะดำเนินชีวิตไปตามหลักการแห่งธรรมแล้ว แต่ด้วยอำนาจของวิบากกรรมเก่าส่งผลเป็นอุปนิสัยกรรมเข้าเบียดเบียน หรืออุปมากรรมเข้ามาตัดรอนดังกล่าวมานี้จึงเป็นสิ่งที่จะต้องเตรียมทำใจยอมรับไว้เสมอ

2) การแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวทางด้านโครงสร้างทางสังคม

สำหรับวิธีแก้ปัญหความรุนแรงในครอบครัวทางด้านโครงสร้างทางสังคม ในที่นี้หมายถึง การแก้ปัญหาที่ระบบโครงสร้างของสังคม 3 ประเด็น คือ (1) วิธีแก้ปัญหาด้านสังคม (2) วิธีแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ และ (3) วิธีแก้ปัญหาด้านการศึกษา โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

(1) วิธีแก้ปัญหาด้านสังคม

สังคมในที่นี้หมายถึง “ครอบครัว” เพราะครอบครัวไม่เพียงแต่เป็นชะตาของสังคมเท่านั้น แต่ครอบครัวเป็นสังคมย่อยหรือเป็นฐานของสังคม สังคมทั้งหมดมาจากครอบครัว ถ้าแต่ละครอบครัวดีแล้ว สังคมก็จะดี ถ้าต้องการให้สังคมประเทศชาติเจริญมั่นคงมีความร่มเย็นเป็นสุขก็ทำได้โดยทำครอบครัวแต่ละครอบครัวให้ดี โดยเฉพาะเมื่อเป็นบิดา มารดา เพราะเป็นผู้ที่สร้างโลก คือ สังคมมนุษย์ โลกของมนุษย์ก็คือ สังคมมนุษย์นั่นเอง โลกคือ สังคมมนุษย์นั้นก็เกิดจากการสร้างของมนุษย์ มนุษย์ที่ดีก็จะสร้างโลกที่ดี สร้างสังคมที่ดี สังคมที่ดีมาจากครอบครัวที่ดี

(พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต, 2550 : 67-68) ดังนั้น วิธีแก้ปัญหาด้านสังคม จึงมีอยู่ด้วยกัน 2 วิธี ก็คือ (1) มีความรับผิดชอบต่อครอบครัว และ (2) มีความรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่ โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

(1) มีความรับผิดชอบต่อครอบครัว คือ ความรับผิดชอบต่อผลของการกระทำ ที่สามมีต่อภรรยาหรือภรรยามีต่อสามี หรือความรับผิดชอบที่บิดามารดาพึงมีต่อบุตรธิดา ซึ่งมีความหมายที่บ่งถึงลักษณะที่พึงประสงค์หรือลักษณะที่ควรจะเป็นหรือลักษณะที่น่าปรารถนา หมายความว่าความรับผิดชอบนั้นเกี่ยวข้องกับการกระทำทั้งหมดและความรับผิดชอบคือ จิตสำนึกว่า เมื่อได้คิดหรือได้ทำอะไรก็ตาม ผลของมันเป็นอย่างไรมาก่อน จะปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นได้อย่างไร จัดได้ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกันจิตใจมากกว่าหน้าที่ โดยมีเป้าหมายคือการประคับประคองครอบครัวเพื่อไปสู่เป้าหมาย และสิ่งที่ครอบครัวต้องรับผิดชอบ สามารถอธิบายโดยสังเขปได้ดังนี้

(1.1) ความรับผิดชอบต่อชีวิต ในประเด็นนี้สามารถอธิบายได้ 2 ประเด็นคือ

ก) รับผิดชอบต่อชีวิตของบุตรในฐานะมารดาบิดาซึ่งเป็นพระพรหมของบุตร ที่จะต้องให้ความรักความ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาแก่บุตร โดยการที่สามมีภรรยาหรือบิดามารดา ซึ่งเป็นผู้ให้ชีวิตและกำเนิดชีวิตแก่บุตรจะต้องรับผิดชอบต่อครอบครัวเสมือนหนึ่งพระพรหมสร้างโลกคือชีวิตของลูก ด้วยการให้ความปลอดภัยต่อชีวิตหรือสวัสดิภาพแก่สมาชิกของครอบครัว ซึ่งจัดเป็นความรับผิดชอบต่อครอบครัวที่สำคัญ และสถานที่ที่บุตรส่วนใหญ่ในครอบครัวมองว่าจะให้ความปลอดภัยแก่ตนเองมากที่สุดก็คือ ครอบครัว โดยเฉพาะบิดามารดา เพราะฉะนั้นการให้ความปลอดภัยแก่สมาชิกของครอบครัวจึงเป็นความรับผิดชอบต่อครอบครัวที่สำคัญที่มารดาบิดาจะต้องปฏิบัติให้สมบูรณ์ เพราะการแสดงถึงความรับผิดชอบต่อชีวิตบุตรธิดาจึงเป็นวิธีแก้ปัญหาด้านสังคมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่สำคัญ

ข) รับผิดชอบต่อชีวิตซึ่งกันและกันระหว่างสามภรรยาด้วยการให้ความปลอดภัยซึ่งกันและกันในฐานะมารดาบิดาเป็นพระอรหันต์ของบุตร ที่จะต้องเป็นแม่แบบพ่อแบบที่ดีให้กับบุตรหรือให้แก่สังคมในฐานะของพระอรหันต์ ที่จะต้องมีความอดทนอดกลั้นให้มากที่สุด และรู้จักการวางใจวางอารมณ์เสมือนหนึ่งเป็นพระอรหันต์จริงๆ ระหว่างสามภรรยาจะต้องไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่ทำร้ายกัน เป็นต้น เพราะอยู่ในฐานะเป็นผู้ที่บุตรควรเคารพบูชา ควรแก่การคำนับของบุตร และที่สำคัญจะต้องช่วยกันประคับประคองครอบครัวไปสู่เป้าหมายที่ดี ดังกล่าวมานี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากจิตสำนึกมากกว่าหน้าที่ เพราะถ้าหากครอบครัวขาดความรับผิดชอบด้านนี้ ความรุนแรงในครอบครัวก็จะเกิดขึ้นตามมา อย่างเช่น กรณีตัวอย่างครอบครัวกฤษณะเกสรี (ขุททกนิทาย ธรรมบถ อรรถกถาภาษาบาลี, ภาค 4 : 98-106) นับได้ว่าเป็นอีกกรณีหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการขาดจิตสำนึกต่อครอบครัวที่จะต้องรับผิดชอบต่อลูกซึ่งกันและกัน ไม่มีจิตสำนึกของความเป็นสามีที่จะ

ต้องรับผิดชอบต่อชีวิตภรรยาตนจึงคิดกำจัดโดยการวางแผนฆ่า ดังกล่าวนี่เป็นจิตสำนึกซึ่งมากกว่าหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อครอบครัว

(1.2) การอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดา เป็นประเด็นหนึ่งที่ครอบครัวคือ บิดามารดาซึ่งอยู่ในฐานะบูรพาจารย์ของบุตรธิดา คือ ครูคนแรกของบุตรธิดาที่จะต้องแนะนำสั่งสอนบุตรให้ตั้งอยู่ในความดี ให้รู้จักคบแต่คนดี ให้รู้จักหลีกเลี่ยงความชั่วและคนชั่วทั้งหลาย ครั้นลูกผิดประพฤตเสียหาย หรือมีโทษใดๆ ก็คอยเป็นนายประกัน คอยแก้ต่างให้บุตร คอยปกป้องทุกอย่าง หวังแต่ให้บุตรพ้นมลทิน มุ่งแต่ทำประโยชน์สุขให้บุตรแต่ส่วนเดียว เพื่อให้เป็นคนที่มีคุณภาพให้กับสังคมโดยเฉพาะการเลี้ยงดูบุตรธิดาเมื่อบุตรธิดาได้มาถึงอุปนิสัยในครรภ์มารดา หมายความว่า การเลี้ยงดูและอบรมขณะบุตรน้อยยังอยู่ในครรภ์นั้นถือว่าเป็นความรับผิดชอบที่สำคัญของสามีภรรยาที่จะต้องช่วยกันประคับประคอง ดูแลเอาใจใส่อย่างจริงจังจึงให้ความรักความอบอุ่นอย่างเต็มที่ ซึ่งเป็นอีกวิธีการหนึ่งในการแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวด้วยการสร้างภูมิคุ้มกันให้บุตรธิดาตั้งแต้อยู่ในครรภ์มารดาและยิ่งไปกว่าการปฏิบัติดูแลเอาใจใส่ในการอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดายังจะทำให้เกิดความรักความผูกพันระหว่างสามีภรรยาและบุตร ซึ่งเป็นวิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวเชิงโครงสร้างทางสังคมได้เช่นเดียวกัน

(1.3) การให้การศึกษาแก่บุตร เป็นอีกความรับผิดชอบหนึ่งของครอบครัวที่จำเป็นมากในอันดับต่อมา เพราะเป็นความรับผิดชอบโดยตรงของมารดาบิดาหรือครอบครัวที่จะต้องให้อาชีพหรือให้การศึกษาแก่บุตรในฐานะบูรพาจารย์ของบุตรเพราะเป็นผู้ที่แสดงโลกนี้แก่บุตรก่อนครูอาจารย์ใดๆ นับตั้งแต่ลูกได้เกิดมา เช่น สอนให้รู้จักพูด ให้รู้จักเดิน ให้รู้จักดื่มกิน ให้รู้จักอาบ ให้รู้จักนุ่งห่ม และทำกิจกรงาน แม้กระทั่งให้รู้จักนั่ง และนอนให้เรียบร้อย เห็นโลกเห็นธรรมชาติ เห็นผู้คนในโลกว่าเป็นอย่างไร เพื่อเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเองต่อไป ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “บูรพาจารย์ นี่เป็นชื่อของบิดามารดา เพราะบิดามารดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตร บิดามารดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่า พรหม บูรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตร” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 20 ข้อ 31 : 183) “มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ย่อมอนุเคราะห์บุตรโดยหน้าที่ 5 ประการ คือ ห้าม1) ไม่ให้ทำความชั่ว 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4) หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้ 5) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 267 : 212-213) ด้วยเหตุนี้เองการให้การศึกษาแก่บุตรเพื่อให้บุตรช่วยเหลือตนเองและครอบครัวที่ตนเองจะต้องรับผิดชอบในอนาคตข้างหน้าและมีอาชีพที่มั่นคงต่อไปเป็นความรับผิดชอบโดยตรงด้วยการให้การศึกษาศิลปวิทยาแก่บุตรโดยวิธีการต่างๆ

ดังนั้น ความรับผิดชอบต่อครอบครัวเป็นความรับผิดชอบที่สามีภรรยาจะต้องรับผิดชอบร่วมกันในการสร้างสรรค์ครอบครัวและสังคมให้มีความสุข โดยการสร้างสังคมให้มีความสุขนั้นจะต้องเริ่มจากสังคมน้อยๆ คือ ครอบครัวแต่ละครอบครัวในสังคมก่อน โดยเฉพาะบิดามารดาที่จะต้องเป็นต้นแบบแห่งความรับผิดชอบต่อครอบครัวให้บุตรธิดา ที่จะต้องรับผิดชอบต่อชีวิตทุกชีวิตด้วยการให้ความปลอดภัย รู้จักอบรมสั่งสอน แนะนำในสิ่งที่ควร และให้การศึกษาเพราะหากครอบครัวขาดความรับผิดชอบย่อมมีผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างทีเดียว

(2) มีความรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่

คำว่า “บทบาท” หมายความว่า การกระทำหรือพฤติกรรมที่ถูกกำหนดหรือที่ถูกคาดหวังมาจากสังคมและเมื่อบุคคลใดๆ ก็ตาม หากประพฤติปฏิบัติออกนอกกลุ่มนอกทางจากที่สังคมกำหนดหรือคาดหวังจากบุคคลนั้นๆ ก็หมายถึงว่า อาจถูกเปลี่ยนตัวหรือไม่ให้แสดงบทบาทนั้นอีกเลยเพราะไม่ปฏิบัติตามบทบาทที่สังคมกำหนด แต่สำหรับบิดามารดาเป็นบทบาทหนึ่งที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับการมีบุตรเพราะฉะนั้น เป็นบทบาทที่จำเป็นที่จะต้องแสดงให้เหมาะสมกับสถานภาพของตนเอง หากไม่แสดงให้เหมาะสมปัญหาความรุนแรงก็จะเกิดขึ้นมา หรือกรณีบทบาทของบุตรที่พึงปฏิบัติต่อมารดาบิดาก็เช่นเดียวกัน เมื่อไม่สามารถแสดงให้เหมาะสมปัญหาก็จะเกิดขึ้นมาในครอบครัว และยิ่งไปกว่านั้นบทบาทที่แสดงออกไปนั้นจะต้องกระทำไปด้วยจิตวิญญาณว่าเป็น “หน้าที่” ด้วยความรู้สึกนึกคิดที่แสดงออกให้บุคคลอื่นรับรู้ด้วยความรู้สึกรู้ เช่น การแสดงบทบาทภรรยาที่มีต่อสามีของตนเอง ดังนั้น สิ่งที่มี สามี สามารถรับรู้ได้คือ พฤติกรรมการแสดงออกและความมีน้ำใจของภรรยาที่ปฏิบัติต่อสามีด้วยความจริงใจเพราะได้ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วยน้ำใจอันงาม เพราะสิ่งที่สามีรับรู้ได้ภายนอกก็คือ การแสดงบทบาทตรงกับสถานภาพของตนเองในขณะนั้น และสิ่งที่สามีรับรู้ได้ภายในคือ ความรู้สึกที่ดีต่อภรรยาของตนเอง เช่น ความจริงใจ ความประทับใจ เป็นต้น ดังนั้นความรับผิดชอบในหน้าที่ซึ่งกันและกันระหว่างสามีภรรยา บุตรธิดา จึงเป็นวิธีการแก้ปัญหาได้

จากการอธิบายมาข้างต้นทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า การแก้ปัญหาทางด้านสังคมจะต้องมีความรับผิดชอบต่อครอบครัว และสมาชิกทุกคนมีความรับผิดชอบในบทบาทและหน้าที่ของตนเอง จัดเป็นวิธีการแก้ที่เริ่มจากสังคมน้อยๆ ของสังคม คือสมาชิกของครอบครัวแต่ละครอบครัวนั้นมีความจำเป็นและสำคัญมาก เพราะปัญหาครอบครัวมีผลกระทบต่อระบบโครงสร้างของสังคม ดังนั้น หากสมาชิกทุกคนผู้มีความรับผิดชอบต่อครอบครัวและบทบาทหน้าที่ย่อมมีผลต่อสังคมโดยรวมอย่างเด่นชัดทีเดียว เพราะสังคมนั้นเกิดขึ้นจากการสร้างของมนุษย์มนุษย์ที่ดีก็จะสร้างโลกที่ดี สร้างสังคมที่ดี สังคมที่ดีมาจากครอบครัวที่ดีนั่นเอง

3) ผลที่เกิดจากการแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว

จากการนำเสนอในเบื้องต้น จะเห็นว่า การแก้ปัญหาที่ถูกต้อง มีผลทำให้มีการปรับท่าทีที่ถูกต้องต่อการประพฤติปฏิบัติต่อกันภายในครอบครัว โดยการเริ่มต้นจากการแก้ปัญหาจากเหตุภายในคือ จิตใจ ด้วยการปรับเปลี่ยนความคิดให้ยอมรับกฎธรรมชาติดำเนินการประพฤติตามหลักศีลธรรม เป็นต้นทำให้ครอบครัวเกิดความสงบไม่มีการแปลกแยกทางความคิดที่จะเป็นเหตุทำให้เกิดความรุนแรงผลดังกล่าวนี้เชื่อมโยงถึงระบบโครงสร้างของสังคม ดังนั้น วิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น คงมองจุดใดจุดหนึ่งเพียงประเด็นเดียวไม่ได้เพราะวิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากการผสมผสานกันหรือเป็นเหตุปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งกันและกันระหว่างการแก้ปัญหาทางด้านร่างกายและจิตใจและการแก้ปัญหาทางด้านโครงสร้างทางสังคมโดยสังเกตได้ว่าสมมุติฐานของการแก้ปัญหาความรุนแรงนั้นก็คือการประพฤติตนอยู่ในศีลประพฤติตนอย่างพรหม และใช้วิธีคิดแบบพระไตรลักษณ์ โดยหลักการแก้ปัญหาทั้ง 3 นี้จะต้องวางเป็นฐานรองรับการแก้ปัญหาทางด้านโครงสร้างทางสังคม จึงจะทำให้การแก้ปัญหาความรุนแรงดังกล่าวมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลทั้งต่อตนเองและสังคม สามารถอธิบายได้ดังแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 แสดงการแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวและผลของการแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว

จากแผนภาพข้างต้น จะเห็นได้ว่า วิธีแก้ปัญหาคาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น คงมองจุดใดจุดหนึ่งเพียงประเด็นเดียวไม่ได้เพราะวิธีแก้ปัญหาคาความรุนแรงในครอบครัวที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากการผสมผสานกันหรือเป็นเหตุปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งกันและกันระหว่างการแก้ปัญหาทางด้านร่างกายและจิตใจและการแก้ปัญหาทางด้านโครงสร้างทางสังคม โดยสังเกตได้ว่าสมมุติฐานของการแก้ปัญหาคาความรุนแรงนั้นก็คือ การประพัตติตนอยู่ในศีล ประพัตติตนอย่างพรหม และใช้วิธีคิดแบบพระไตรลักษณ์ โดยหลักการแก้ปัญหาทั้ง 3 นี้จะต้องวางเป็นฐานรองรับการแก้ปัญหาทางด้านโครงสร้างทางสังคม จึงจะทำให้การแก้ปัญหาคาความรุนแรงดังกล่าวมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลทั้งต่อตนเองและสังคม

สรุป ผลจากการวิจัยเรื่องนี้ทำให้ทราบถึงคาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาว่า คาความรุนแรงที่เกิดขึ้นในครอบครัวเกิดจากสาเหตุ 2 ประการคือ สาเหตุภายในคือ กิเลส มีราคะโทสะโดยมีโมหะเป็นสมมุติฐานของคาความรุนแรงเป็นตัวขับเคลื่อนอยู่ภายใน ส่วนสาเหตุภายนอกคือ บริบททางสังคมมีระบบบิดาธิปไตยและระบบบรรณณะเป็นตัวเสริมก่อให้เกิดอัตราย ยึดมั่นถือมั่นความเป็นตัวตนมากยิ่งขึ้น โดยมีวิธีแก้ปัญหาคาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์อยู่ด้วยกัน 2 วิธี คือ แก้ปัญหาที่ต้นเหตุภายใน ได้แก่ การประพัตติตนอยู่ในศีล ประพัตติตนอยู่ในธรรม การพัฒนาจิตโดยวิธีคิดแบบพุทธธรรม และแก้ที่ปลายเหตุโดยการแก้ปัญหาทางด้านโครงสร้างทางสังคมด้วยการตระหนักว่า คนจะดีหรือชั่ว สูงหรือต่ำต้อยไม่ได้ขึ้นอยู่กับวรรณะเพศ แต่อยู่ที่กรรม คือ การกระทำของตนเองเป็นตัวกำหนดเพื่อให้เกิดความเสมอภาคทางสังคม

6. ข้อเสนอแนะ

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาการแก้ปัญหาคาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยมุ่งเน้นทำการศึกษาถึง ความเป็นมาของการกำเนิดครอบครัวในทั่วไปและทัศนะพระพุทธศาสนา สาเหตุของปัญหา ผลของการแก้ปัญหา และวิธีแก้ปัญหาคาความรุนแรงทางด้านร่างกายและจิตใจและโครงสร้างทางสังคม ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่างานวิจัยนี้สามารถศึกษาต่อยอดประเด็นนี้เพิ่มเติมได้ดังนี้

6.1 การแก้ปัญหาคาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว

6.2 การแก้ปัญหาคาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีการใช้คนกลางในการไกลเกลี่ย

6.3 ศึกษากระบวนการใช้หลักธรรมาธรรม 4 เพื่อปรับใช้เป็นศิลปะแห่งชีวิตการครองรักครองเรือนให้มีประสิทธิภาพ

6.4 ศึกษาวิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวโดยใช้หลักสังคหวัตถุ 4 เพื่อแก้ปัญหามารยาทที่บ่งเกิดขึ้นจากบริบททางสังคม

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2533). **อรรถกถาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ก่อ สวัสดิ์พานิชย์. (2519). **ความสัมพันธ์ในครอบครัว**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2549). **รักนั้นดีแน่ แต่รักแท้ดีกว่า แนวทางพัฒนาความรักเพื่อชีวิตที่ล้ำเลิศ**. พิมพ์ครั้งที่ 20. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2550). **ชีวิตคู่ที่มีคุณค่า**. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวय.
- พระไพศาล วิสาโล. (2546). **พุทธศาสนาในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี – สฤษดิ์วงศ์.
- ยุพา วงศ์ไทย. (2534). **ทฤษฎีการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). นนทบุรี: ศักติโสภาคการพิมพ์.
- วิทยา นาควัชร. (2548). **รู้ทันความรัก**. กรุงเทพมหานคร: goobook.
- สุวิมล ประกอบไวยกิจ. (2521). **สติในวรรณคดีสันสกฤต**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Robert, K.Kelley. (1974). **Courtship Marriage and the Family**. New York: Harcourt Brace Jovanovich.